

ANADOLU'DA BULUNAN İLK ARŞİV BELGELERİ

Arş.Gör. Dündar Ali KILIÇ *

Tarih ve kültür araştırmaları için gerekli olan kaynakların en başında arşiv belgeleri gelmektedir. Tarihin gerçek bilgileri arşiv belgelerinde saklıdır. Belgesiz tarih yazılamaz ve olayların gerçek yönleri gün ışığına çıkarılamaz. Arşiv belgeleri yalnızca geçmişin siyasî olaylarına değil, devrinin her türlü sosyal ve kültürel olaylarına, ekonomik ve malî kaynaklarına, devlet düzeninin işleyişi ve idaresine de ışık tutar. Arşiv belgeleri, geçmiş ile bugün arasında irtibat kurup, geleceğin düzenlenmesine dair kararlarda etkileyici olur. Bu yüzden arşiv belgeleri milletlerin en değerli hazineleridir.

İnsanoğlu yeryüzünde iki milyon yıldan beri bulunduğu halde, bu uzun zaman dilimi içinde sadece son altı bin yıldan beri yazı kullanılmaktadır. İnsanlığın çok önemli buluşlarından biri olan yazının icadı ile birlikte üzerine yazı yazılacak gereçler ve yazı araçları da icat edilmeye başlanmıştır. Bu alanda insanoğlu üç temel yazı gerecini; papirüs, parşömen ve kağıdı bulmuştur. Kullanılan gereçler amaca göre çeşitlilik göstermiştir. Örneğin uzun süre korunması gereken belgeleri hava şartlarına daha dayanıklı olan gereçler üzerine yazmayı yeğlemişlerdir ¹

Düşünce tarihinde yazının icadı ne kadar önemli ise, yazılı malzemenin toplanması, bunun bir gelenek haline getirilmesi, bu toplanan malzemeden yararlanılması ve gelecek kuşaklara saklanması da o kadar

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Arşivcilik Anabilim Dalı Öğretim Elemanı.

¹ Bedia Demiriş, Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri. İstanbul 1985. S.1.

önemlidir. Sümerler yazı icadında olduğu gibi, yazılı malzemenin toplanmasında da Ön-Asya milletlerine önderlik etmiştir. Geçen yüzyıldan beri sürmekte olan kazılarda bulunan binlerce yazılı belge bunu kanıtlamaktadır. Bugün nasıl devlete, kurumlara ve bireylere ait önemli belgeler toplanıp saklanıyorsa, nasıl kitaplar bir araya getirilip gerek özel, gerek genel kitaplıklar oluşturuluyorsa, Eski Yakın-Doğu halkları da aynı düşünce ile yazdıklarını saklamayı bildirmişlerdir.²

Kil kitabeler üzerine yazılan yazının saklanıp bilgi kaynağı olarak kullanılmaya başlamasıyla ortaya çıkan arşivler³ günümüze gelinceye kadar tabiatıyla muhafaza problemi yaşamış bin bir türlü zahmetle elimize ulaşmıştır.

Arşiv tarihi, milletlerin tarihi kadar eskidir. Yapılan araştırmalar, M.Ö.2000 yılında Mezopotamya'da devlet ve tapınak arşivlerinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Hatta Nippur şehrinde tabletlerin saklandığı resmî bir devlet arşivi olduğu bugün bilinmektedir. Anadolu'da da aynı şekilde tabletlerin bulunduğu birçok bölge ortaya çıkarılmıştır. 1906 ve daha sonraki yıllarda yapılan kazılarda, Hattuşaş (Boğazköy-Yozgat)'da, M.Ö.1800-2000 yıllarına ait ve Hitit'lerin resmî yazışmalarını, andlaşmalarını, kanunlarını ve daha birçok vesikalarını sakladıkları büyük bir devlet arşivi meydana çıkarılmıştır. Boğazköy'deki bu kazılarda arşiv binası odaları, etiketler ve tablet katalogları bulunmuştur. O dönemdeki yazılar sadece kil üzerine yazılmıyordu, mühim vesikalar madenî levhalar üzerine kazılıyordu. Bugün bu arşiv malzemesinden geriye kalanların büyük bir kısmı İstanbul, bir kısmı da Ankara Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır.⁴

Anadolu'nun ortasında, Hitit Devleti'nin başkenti sayılan Boğazköy'de yapılan kazılarda binlerce tablet çıkarılmıştır. Bunların buluntu yerlerinin durumu ve konuları bakımından saray ve mabet kütüphanesi ve arşivlerine ait oldukları anlaşılmıştır. Burada alış ve satış, kira kontratları, borç senetleri, makbuzlar, devlet ve mabede getirilen vergi ve hediyelerin, oralarda yapılan harcamaların listeleri, çeşitli mektuplar arşiv olarak korunmuştur. Bu belgeler genellikle toplu bir halde buldukları gibi, üzerlerinde, içinde ne olduğu yazılı etiketleri olan küpler içinde de ele geçmişlerdir. Bu tür arşivlere en iyi örnek Kayseri yakınlarındaki Kültepe'de çıkanlardır. Burada, M.Ö.2000 yıllarında Asur'dan gelen tüccarlar bir koloni kurmuşlar ve hemen hemen üç nesil boyunca Asur, Mezopotamya ile

² Muazzez İlmiye Çığ, "Sümer'de Arşiv Ve Kitaplıklar" Bilim ve Ütopya, İstanbul 1999 Sayı: 57, s. 73.

³ Tülin Aren, "Özel Arşivler ve Kamu Arşivleriyle İlişkileri" I.Milli Arşiv Şurası. 20-21 Nisan 1998. Ankara. Tebliğler-Tartışmalar. S.523.

⁴ İsmet Binark, Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası. Ankara 1979. S.XI

Anadolu arasında büyük bir ticaret ağı oluşturmuşlardı. Kültepe'de yapılan kazılarda bu tüccarlara ait evler ve evlerin içinde aile arşivleri bulunmuştur. Bunlar bazı evlerin mahzenlerinin tahmin edilen bir yerinde sepet içinde veya küp içinde korunmuşlardı. Bazı evlerde de tabletler tahta raflar üzerine konmuştu. Raflar yanmış, tabletler yerlere saçılmış, fakat yanma ile onlar tuğla gibi sağlamlaşmışlardı. Bu evlerde bulunan belgelerde o evde yaşayan ailenin adları, akrabaları, iş yaptıkları kimselerin adları, ne gibi işler yaptıkları, bunlara ait notlar, makbuzlar, senetler, anlaşmalar, mektuplar gözler önüne seriliyordu.⁵

Anadolu'muzda M.Ö.13.yıllar arasında yaşamış ve büyük bir uygarlık kurmuş olan Hititler'e ait kültür kalıntılarında en önemlisi olarak nitelendirebileceğimiz belgeler hiç şüphe yoktur ki, çivi yazılı tabletlerdir. Arşiv denince ilk akla gelen devlet yönetimi ile ilgili belgelerin saklandığı bir yer olmasına karşın, Boğazköy arşivlerinde kral yıllıkları, siyasî antlaşmalar, yine siyasal mektuplaşmalar, hukukî metinler, yönetim ile ilgili yönerge metinlerinin yanı sıra mitolojik, dini, dua, ayinler, bayram törenlerine ait metinler, fal ve büyü metinleri de yer almaktadır.⁶

Hititler'in başkenti olan Hattuşaş'ta bulunan çok sayıda tablet Doğu ile kültürel, siyasal ve ticari ilişkileri ortaya çıkarmıştır. Büyük Kale'nin bulunduğu tepenin yamaçlarındaki yapının alt katı arşiv deposuydu. Zile'nin 20 km. güneyindeki Maşat Höyük Hattuşaş'a bağlı Hitit merkezlerinden biriydi. Höyüğün 3.yapı katındaki sarayın doğuya bakan 19 odasından ikisinde çivi yazılı tabletler bulunmuştur. Batıya bakan ve taş duvarları kerpiçle sıvanmış ve araları 50 cm. genişliğinde kerpiç ara duvarları ile bölünmüş iki odada Boğazköy'dekiler dışında ilk kez ortaya çıkartılmış bir Hitit Saray Arşivi bulunmuştur. Bulunan saray arşivindeki tabletler, daha çok Boğazköy'de oturan büyük kral ile bu küçük şehirdeki onun temsilcileri arasında sürdürülen yazışmaları ortaya çıkarmıştır. M.Ö. 1400'e tarihlenen bu sarayın arşivi, Hattuşaş ile Maşat Höyük arasındaki yazışmaları içine alırdı. Özellikle ülkenin güvenliğini tehdit eden düşmanlar, muayyen yerlerdeki kişilerin ve depolarındaki değerli eşya, yiyecek ve giyeceklerin listeleri ile tarla listelerini içeren bilgiler mevcuttur. Din ve edebiyat konularında metinler yoktur ve burası bir arşiv niteliğindedir. Tabletlerin altında duran kömürleşmiş ağaç parçalarından, yangından önce tabletlerin, Boğazköy ve Kültepe'deki gibi ağaç raflar üzerine düzenli bir şekilde yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.⁷

⁵ Muazzez İlmiye Çığ, "Sümer'de Arşiv Ve Kitaplıklar" Bilim ve Ütopya, İstanbul 1999 Sayı: 57, s. 73.

⁶ Cem Karasu, "Hattuşaş-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar". Archivum Anatolicum Ankara 1997, Sayı: 3. s.215.

⁷ Nuray Yıldız, Eskiçağ Kütüphaneleri. İstanbul 1985. Sayı: 13.

Boğazköy arşivlerinde bulunan Eski Hitit Devri metinlerinde 150'ye yakın şehir ve ülke adı yer almaktadır. Bu adların çoğu Anitta metni, I.Hattusili yıllıkları, Saray Kronikleri ve Telipinu Fermanı'nda geçmektedir.⁸ Hitit tarih yazıcılığı çerçevesinde ve ekseriyetle krali yazıt şeklinde günümüze pek çok özgün belge bırakmışlardır. Özellikle Hitit annalistliğinin ulaştığı yüksek düzeye ve bunun Eski Ön-Asya tarih yazıcılığındaki ayrıcalıklı yerine önemle dikkat çekilmektedir. Bugün tarafımızdan "mitos/efsane", "kronik/vakayinâme" ya da "annal/salnâme" ve benzeri şekilde adlandırılıp, klasifize edilen Hitit yazıtlarının, yazıcıları tarafından aslında o şekilde düşünülüp kaleme alınmadığı kesindir. Nitekim, günümüz araştırmacıları için "efsane/destan" niteliğindeki eserlerin Hititler gözünde formal birer "Şarkı" olduğunu, bunların tablet alt yazılarındaki logogram SİR ini göstermektedir.⁹

M.Ö.II.ve III.Binyıllara kadar giden zamanlar için, Eski Şark'taki kazı faaliyetleri, insan çalışmalarının bu kısmında bize oldukça iyi bilgi vermektedir. Eski Mezopotamya metinlerinin çoğu daha ziyade iktisadî konulardadır. Kontratlar, alım satım vesikaları, iş mektupları v.s. gibi vesikalar çok defa büyük gruplar halinde saklanmış olarak meydana çıkarılmıştır. Kapadokya'da (eski Caesaria) yanındaki eski Asur ticaret kolonisi Kanış-Kültepe'deki kazılar bir misal olarak gösterilebilir. Tek bir tarihi metin (I.İrişum'un inşaat kitabesi) iki büyük metni (Muhabbet büyüğü tarzında Lomaştu demonuna karşı), bir de birkaç mektup tableti hariç, binlerce tablet münhasıran iktisadî vesikalar olup yere gömülü küpler veya bodrum katındaki sepetler içinde bir kısmı da bir binanın zemini üzerinde büyük gruplar halinde bulunmuştur. Burada birçok tablet buluntuları durumunda olduğu gibi (M.Ö.XIX.asırda), münferit tüccarların arşivleri mevzu bahistir. Muhakkak ki kütüphane ile arşiv arasındaki hududlar kesin olarak çizilmemiştir. Fakat bu buluntu kompleksine karşı, uzun zamandan beri münakaşasız tek kütüphane olarak sayılan Asurbanipal kütüphanesi gösterilebilir. Tarihi metinlerin yanında devlet arşivi olarak gösterilebilecek inşaat kitabeleri ve mektuplar, büyük sayıda her çeşit edebî metinler ve bunlar arasında bilhassa sayısız Omina'lar bulunmuştur. 1904-1905 senelerinde meydana çıkarılan, Dicle kenarındaki Asur mabedinin güney batısında yüzlerce tablet bulundu. Bunların bulunuş vaziyeti kütüphane veya devlet arşivinin buradaki kapıda ve yukarı katta yerleştirilmiş olduğunu gösteriyordu. Bununla birlikte Asur'daki aynı kazılarda özel arşivlerde bulundu. Büyücü rahibin evi denilen binada büyük miktarda dinî ve destânî

⁸ Hayri Ertem, "Külhöyük'ün Asur Ticaret Kolonileri Ve Hititlere Ait Çivi Yazılı Belgelerdeki Adı Hakkında Bir Deneme" Archivum Anatolicum, Sayı: I. s.80.

⁹ Oğuz Soysal, "III.Hattusuli Büyük Metni, Bir Hitit Belgesini Tanımlama Denemesi". Archivum Anatolicum. Ankara 1995, Sayı: I. s.138.

metinler ve vokabüler bulunmuştur ki, bunlar tıpkı kraliyet koleksiyonunun yanmış kütüphane nüshaları gibi, itinalı bir şekilde yazılmış idiler.¹⁰

Netice olarak, ortaya çıkan kazılar gösteriyor ki Anadolu'da binlerce yıllık var olan arşiv geleneği yani evrak biriktirip, gelecekte insanların ondan istifadesini sağlama düşüncesi, günümüze kadar varola gelmiştir. Binlerce yıllık kültürün birikimi olarak bugün müzelerimizi dolduran bu eşsiz hazineler, bu topraklar üzerindeki medeniyetlerin ne denli kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır. Asırlardır nesilden nesile aktarılan bu evrak birikimi bugün sahip olduğumuz en kıymetli hazinelerden biri konumundadır.

KAYNAKÇA

- 1- Aren Tülin, "Özel Arşivler Ve Kamu Arşivleri İle İlişkileri" I.Milli Arşiv Şurası. 20-21 Nisan 1998, Ankara. Tebliğler-Tartışmalar. s.523.
- 2- Binark İsmet, Arşiv Ve Arşivcilik Bibliyografyası, Ankara 1979.
- 3- Çığ Muazzez İlmiye, "Sümer'de Arşiv Ve Kitaplıklar", Bilim Ve Etopya, İstanbul 1999, Sayı: 57, s.73.
- 4- Demiriş Bedia, Eskiçağ'da Yazı Araç Ve Gereçleri. İstanbul 1985.
- 5- Ertem Hayri, "Külhöyük'ün Asur Ticaret Kolonileri Ve Hititlere Ait Çivi Yazılı Belgelerdeki Adı Hakkında Bir Deneme". Archivum Anatolicum. Ankara 1995, Sayı. 1, s.80.
- 6- Karasu Cem, "Hattuşa-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar". Archivum Anatolicum. Ankara 1997, Sayı. 3, s.215.
- 7- Otten Heinrich, "Eski Şarkta Kütüphaneler". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi. Cil: XLX, Sayı: 1-2, s.200-211.
- 8- Soysal Oğuz, "III.Hattusuli Büyük Metni, Bir Hitit Belgesini Tanımlama Denemesi". Archivum Anatolicum. Ankara 1995, Sayı. 1, s.138.
- 9- Yıldız Nuray, Eskiçağ Kütüphaneleri. İstanbul 1985.

¹⁰ Heinrich Otten. "Eski Şarkta Kütüphaneler" Ankara Üniversitesi D ve T.C.Fakültesi Dergisi. Cilt XIX. Sayı: 1-2 s.200-211.